

بدلدا ہویا پنجابی کلچر
 لہندے پنجاب دے حوالے نال
 ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق
 اسٹنٹ پروفیسر پنجابی، شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

CHANGING PUNJABI CULTURE WITH REFERENCE TO WESTERN PUNJAB

Zaheer Ahmad Shafiq, PhD
 Assistant Professor of Punjabi
 Department of Punjabi, University of the Punjab, Lahore

Abstract

In the formation of culture of any nation, the centuries old traditions are involved. The gradual changing socio political factors also play an important role in this regard. As far as the evolution of Punjabi culture is concerned, the invaders have a special reference. Unfortunately, after the partition of Punjab, a heinous negative propaganda was launched against Punjabi language and culture. It has not only created inferiority complex among the people of Punjab about their language and culture but also very significant changes have been observed in their culture. This defamation venture has played havoc with Punjabi language and culture and distorted its real face and spirit.

Keywords: Wazir Agha, Sibte Hasan, Ali Abbas Jalalpuri, Drawar, Aryan, Waris Shah, Amrita Preetum, Ahmad Nadeem Qasmi.

کسے وی قوم دا کلچر کوئی اک دو دن دی پیداوار نہیں ہوند اسگوں قوماں صدیاں دا پنہدھ
 طے کر کے اپنا کلچر تشکیل دیندیاں نیں جیہدے وڈے حصے داسمبندھ فطری عمل مال ہوندا اے تے
 ایہو اوہناں دی پہچان بن دا اے۔ ایہدے کچھے سیاسی، سماجی، معاشی، مذہبی تے طبعی مختلف عوامل
 ہوندے نیں جیہدے کسے قوم یاں معاشرے دے کلچر دی اساری کردے نیں۔ ایس حوالے مال
 ڈاکٹر وزیر آغا لکھدے نیں:

”جہاں تک کلچر کا تعلق ہے وہ نہ تو بنا بنایا در آمد ہوتا ہے اور نہ کسی مشورے یا حکم

سے ہی نافذ کیا جاسکتا ہے۔ کلچر تو ایک طویل عرصے پر پھیلے ہوئے اس تہذیبی

اختلاط کا نتیجہ ہے جو ایک خاص جغرافیائی وحدت کے اندر رونما ہوتا ہے۔“ (۱)

جتھوں تیکر پنجابی کلچر دا تعلق اے ایہدے کچھے مختلف دھرم تے تحریکاں توں دکھائی
 قوماں تے نسلاں دا میل ملاپ تے اوہناں دی حیاتی دے دکھو دکھ کچھ وی حصہ پاؤندے دکھالی
 دیندے نیں۔ ایس حوالے مال حملہ آور قوتاں دا کردار وی بڑا اہم اے۔ کیوں جے پنجاب اک
 اچھا خطہ اے جتھوں دے واسی مڈھ قدیم توں اچھا حملہ آور اں دا سامنا کردے آئے نیں،
 بھانویں اوہ وسط ایشیا توں آؤن والے آریائی نسل دے لوک سن، یونانی سن یا عرب ولوں آؤن
 والے حملہ آور۔ پنجاب ایہناں ساریاں لئی اک محبوب خطہ رہیا تے اوہناں وچوں بے شمار جملا آور
 ایہتھوں دے ای ہو کے رہ گئے۔ پنجاب دے وگدے پانیاں مال بھرے دریا، فصلاں بھرے
 کھلیاں، پھل پھل، زرخیز زمین تے ایہدے دکھو دکھ موسم ہر آؤن والے نوں متاثر کردے
 رہیے۔ ایہو وجہ اے کہ ایہتھوں دا تہذیبی تے ثقافتی دائرہ بڑا وسیع اے جس نوں پنجاب دے ایس
 تاریخی پس منظر توں دکھ کر کے نہیں دیکھیا جاسکدا۔ کیوں جے خارجی حالات نہ صرف کسے قوم دی
 تہذیب نوں متعین کردے نیں سگوں قوماں دے رویے تے اوہناں دی شخصیت دے بنان تے
 وگاڑن وچ وی اہم کردار ادا کردے نیں۔ ایس بارے سبھت حسن لکھدے نیں:

”خارجی حالات سے کسی قوم کی تہذیب ہی متعین نہیں ہوتی بلکہ افراد کی

شخصیت کو بنانے بگاڑنے میں بھی خارجی ماحول کا بڑا ہاتھ ہوتا ہے۔ ان

بچوں کی شخصیت جو اندھیری کوٹھریوں میں رہتے ہیں اور گندی بدبودار گلیوں

میں جن کو پیٹ بھر کے غذا نہیں ملتی نہ ان کے لیے دوا، علاج اور تعلیم کا

بندوبست ہوتا ہے۔ ان بچوں کی شخصیت سے بہت مختلف ہوتی ہے جن کو

زندگی کی سہولتیں اور آسائشیں نصیب ہیں۔“ (۲)

انج ای کسے قوم دے کلچر دی تشکیل وچ اوہدے طبعی حالات دا وی بڑا عمل دخل ہوندا اے۔ اوس خاص علاقے قے یاں ملک دے دریا، پہاڑ، جنگل، پھل، پھل، سبزیاں، پرندے، آب و ہوا موسم، لوکائی دا ذریعہ معاش، رہن سہن خوراک پہننا دا غرض اوہناں دیاں عادات تے خصلتاں اتے وی طبعی حالات اثر پاؤندے نیں۔ بقول سبط حسن:

”تہذیب معاشرے کی طرز زندگی اور طرز فکر و احساس کا جوہر ہوتی ہے

چنانچہ زبان، آلات و اوزار، پیداوار کے طریقے اور سماجی رشتے، رہن سہن،

فنون لطیفہ، رسوم و روایات، عشق و محبت کے سلوک اور خاندانی تعلقات وغیرہ

تہذیب کے مختلف مظاہر ہیں۔“ (۳)

کسے معاشرے دیاں سماجی قدراں دے کچھ وی صدیاں دیاں تاریخی روایات ہوندیاں نیں۔ ایہہ سماجی قدراں معاشرے دے اندروں پروان چڑھدیاں نیں تے ایہناں نوں ہر معاشرہ اپنیاں ضرورتاں دے تحت وضع کردا اے تے فیروقت دے مال مال معاشرتی ماحول تے سماجی حالات دی تبدیلی دے اثرات ایہناں قدراں وچ تبدیلی دا کارن وی بندے نیں غرض کسے علاقے قے یاں لوکائی دے کلچر کچھ مجموعی طور تے بے شمار سیاسی، سماجی، معاشی، معاشرتی تے مذہبی عناصر کارفرما ہوندے نیں تے پنجاب دے کلچر دی گل کرے تے ایہدی تاریخ دے پنے دراوڑاں دے ویلے توں پرمتے پین گے جدوں آریاواں نے پنجاب اُتے حملہ کیا۔ آریا ایتھوں دے سینکاں مال اک لے عرصے تیکر لڑدے بھڑدے رہے آخر قابض دی حیثیت اختیار کر گئے تے اوہناں دے کلچر دے کچھ کچھ ایتھوں دیاں واسیاں لاشعوری تے شعوری سطح تے قبول کیے۔ ایسے طرح پنجاب وچ دین والے آریاواں اُتے وی ایتھوں دی دوسوں دے کچھ اثرات ہوئے۔ علی عباس جلالپوری لکھدے نیں:

”تھلاں تے پہاڑا توں آؤن والے چھیڑو تے بکروال متمدن قوماں اُتے

حملہ کر کے اوہناں نوں فتح کر لیندے پر آپ اوہناں دے تمدن توں

مغلوب ہو جاندے۔ ایہو کچھ آریاواں مال ہو یا، اوہناں دراوڑاں دا تمدن،

مذہب، سماجی بستر، دیوالا، اخلاق، رساں ریتاں، صفتاں اپنالیاں۔“ (۴)

انج پنجاب دی پہلی بھروسہ رحمتل نوں آریاواں کئی نویں مہاند رے دتے۔ پنجاب وچ فتوحات حاصل کرن توں بعد آریاواں جس طرز زندگی دا آغاز کیتا ایہدے بارے رگ وید تے دوجیاں مذہبی کتاباں وچوں معلومات ملدیاں نیں ایس توں دکھ پنجاب دا رخ کرن والیاں دوجیاں حملہ آور قوتاں تے مذہبی تحریکاں نے وی ایستھوں دی تہذیب تے کلچر اتے اپنے اثرات چھڈے ایستھوں دی لوکائی دیاں سوچاں ایہناں دے انداز فکر تے رہن سہن دے طریقیاں نوں خاص طور تے متاثر کیتا اوہ بھاویں ہندومت ہووے یاں بدھ مت۔ بھگتی تحریک ہووے یا اسلام دی صوفیانہ فکر ایہناں سارے عوامل نے مل کے پنجاب وچ اک مشترکہ کلچرل تشکیل دتا۔ ایہہ کلچر برداشت دا کلچر سی مذہبی ہم آہنگی دا کلچر سی اک دوجے دے دکھ درد، خوشیاں، غمیاں آپو وچ سانجھیاں کرن دا کلچر سی تے فیر صدیاں توں دکھو دکھ مذہباں عقیدیاں پتھیاں تے دھرمیاں وچ وٹڈے ہون والیاں دا اک مشترکہ کلچر سی۔ آریاواں دے آؤن مگروں ہندوستان بنیادی طور تے ذات پات دے حوالے نال چار طبقیاں وچ تقسیم ہو گیا سی جیہناں وچ برہمن، کھشتری، ویش تے شودر شامل سن۔ برہمن مذہبی رسماں پاروں معاشرے دی سبھ توں اعلیٰ کلاس سمجھی جاندی سی اسلام دے ہندوستان وچ تیزی نال ودھن پھلن دے پچھے اہم کردار ذات پات دی تقسیم دا سلسلہ وی سی فیر صوفیا دے صلح کل دے نظریے نے وی لوکاں نوں متاثر کیتا تے جدوں کورو مانک جی وحدانیت دا جھنڈا لے کے اٹھے تے اوہناں دی ایستھوں دی وڈی لوکائی نوں اپنے دل کھچیا۔ انگریزاں دے برصغیر وچ آؤن مگروں واہوا حد تک عیسائیت دا وی پرچار ہو یا ایس طراں ایہناں ساریاں سیاسی، سماجی تے مذہبی تحریکاں نے اک بڑا بھرداں پنجابی کلچر تشکیل دتا جیہدے وچ شادی ویاہ دیاں رسماں میلے ٹھیلے واڈی، سونی توں دکھ ترنجناں دیاں رونقاں چرے دی گھوکر بلیاں وچ بولیاں تے ڈھولے گاؤن والے گھرو ہر طراں دے رنگ دکھائی دیندے سن۔

ہر رنگ نسل تے مذہب دا پنجابی اک رنگ وچ رچیا ہو یا سی پر وٹڈ مگروں پنجابی کلچر دے ایہہ رنگ پھکے پیندے گئے۔ جے ایہہ آکھئے کہ پنجاب دی غیر فطری وٹڈ نے اوہدے کولوں صدیاں دے پندھ پاروں اُسر یا کلچر تے اوہدی ماں بولی نوں کھوہ لیا تے ایہہ غلط نہیں ہووے گا۔ ایہو اوہ کلچر سی جیہدے اُتے مان کردیاں ایستھوں دے گھرداں ہر دھاڑ دی طاقت نال نکل لئی۔ اصل وچ پاکستانی پنجاب دے کلچر اتے اثر انداز ہون والے عوامل اوہوں ای وجود پذیر ہو گئے سن

جدوں 1905-06ء وچ آل انڈیا مسلم لیگ دی بنیاد رکھی گئی سی تے کانگریس نے اپنے آپ نوں اک دکھ شناخت دے کھاتے پالیا۔ ایہہ اوہ ویلا سی جدوں مذہباں دی بنیاد تے مقامی قوماں دا وجود اگھر کے سامنے آیا تے فیر ہولی ہولی ایہہ احساس ایٹا گہرا ہو گیا کہ ایہہ دے پاروں برصغیر دی وڈا ناگزیر ہو گئی۔ قوم پرستی چاہے کسے دی بنیاد اُتے ہووے جدوں اک وار ایہہ عمل شروع ہو جاوے تاں فیر ایہہ انت بھوکیں دی وڈا اُتے جا کے ای ہوندا اے۔ ایہہ برصغیر وچ ہویا۔ دو جا موڑ وڈا ویلے ہجرت دا اوہ خونی عمل سی جس وچوں پاکستانی پنجاب دے پنجابی لنگھے جتھے آ کے امرتا پریتم نے اک داری فیر پنجاب دے دردی وارث شاہ نوں آواز ماری سی۔ ایس توں بعد ایس رہتلی نظام نوں لٹارن والا تیجا موڑ اوہ سی جدوں پاکستان بنی مگروں محکمہ بحالیات دی کافی وڈا لٹ پٹ کے آؤن والیاں پنجابیاں دی معاشی تے سماجی رتھل نوں اتھل پتھل کے رکھ دتا۔ ذرائع آمدن دے مڈھلے وسیلیاں دی ایسے غیر مساوی وڈا پاروں پنجاب وچ مختلف طبقیات نے جنم لیا تے ایہہ طبقے پنجاب دی معاشی سماجی سیاسی تے مذہبی تقریباً ہر شعبہ ہائے زندگی اتے اثر انداز ہوئے۔

پاکستان بنی توں پہلاں پنجاب دا کلچر دکھو دکھو دھرم تے عقیدے رکھن والیاں قوماں دا سانجھا کلچر سی پر وڈا ویلے پنجاب دے حوالے مال کجھ خاص طبقیات ولوں باقاعدہ منصوبہ بندی دے تحت مذہب تے دھرم دے ناں اتے ایس مشترکہ کلچرل نوں نندن دی کوشش کیتی گئی ایس منصوبہ بندی دے تحت زباناں نوں وی دھرم مال جوڑ دتا گیا۔ پنجابی نوں پنجاب دے دو وڈے دھرم راہیں وڈن دی کوشش کیتی جاندی رہی ایس مقصد لئی انگریز دور توں قائم کیتاں گئیاں کئی تنظیمیں تے اداریاں نے وی دکھو دکھو سطح تے پنجابی زبان تے کلچر نوں پچھانہ سٹن لئی باقاعدہ کم کیتا اوہدا نتیجہ ایہہ نکلیا کہ پنجاب داسی اپنی زبان تے کلچر بارے احساس کمتری دا شکار ہو کے رہ گئے۔

فیر سرکاری قومی مادری تے مذہبی زباناں دے دائرہ کار وچ پائے جان والے ابہام نے دی لسانی سطح تے اک خاص ذہنیت نوں جنم دتا جیہوی اکوں جا کے مختلف لسانی تحریکاں تے تنگ نظری دا کارن بنی جیویں کہ احمد ندیم قاسمی اپنے اک مضمون وچ ایس حقیقت نوں تسلیم کردیاں لکھدے نیں:

”علاقائی زبان و ادب کو سمجھنے، ان کی قدر کرنے اور انہیں اپنی تہذیب کا ناگزیر اور متنوع حصہ قرار دینے میں جو چیز اب تک رکاوٹ بنی رہی ہے وہ

اردو کے بعض بھی خواہوں کا ایک بے معنی مگر جارحانہ قسم کا احساس برتری ہے۔ یہ محدود مگر خاص بڑبولا اور موثر عنصر اس حقیقت سے نہ جانے کیسے آنکھیں پھیر لیتا ہے کہ اردو کے سلسلے میں یہ احساس برتری خود اردو کے کردار کی نفی ہے۔ علاقائی زبانوں کا اردو سے نہایت گہرا رشتہ ہے۔“ (۵)

اردو داناں دے ایسے گروہ نوں کجھ مذہبی جماعتاں دی حمایت دی مل گئی جیہناں اپنی جہالت پاروں پنجابی نوں سکھاں نال بریکٹ کردتا تے انج پنجابی زبان تے کلچر داناں لینا اک جرم بن کے رہ گیا۔ ایستھوں تیکر کہ پنجاب یونیورسٹی دا شعبہ پنجابی جیہڑا ونڈ مگروں بند کردتا گیا سی اوہنوں دوبارہ کھلوان لئی 22 ورھے لگ گئے تے اک بھرویں تحریک مگروں ایہ شعبہ دوبارہ کھلیا۔ زبان چونکہ بلا واسطہ ماں دھرتی دے کلچر نوں جنم دی دیندی اے تے اوہدی سانجھ سنبھال وی کردی اے ایس لئی جدوں پنجابی زبان نظام تعلیم توں فارغ کردتی گئی تے ہولی ہولی ایہ بول چال وچوں وی نکلدی گئی تے ایہدے بولن والیاں نوں ان پڑھ تے جاہل سمجھیا جان لگ پیا۔ پاکستان بنن توں بعد کجھ گروہاں نے اپنی ذہنی اختراع مطابق پاکستانی کلچر دی تشکیل لئی خاص طور تے پنجابی زبان نوں پچھانہہ کیتا انج پاکستانی کلچر تے تشکیل نہ پاسکیا پر پنجاب وایں احساس کمتری دا شکار ہو کے پنجابی کلچر توں ضرور دانجے گئے حالانکہ کسے قوم دا کلچر کوئی تھیوری نہیں ہوندی جیہدی تشکیل کتاباں راہیں شعوری سطح تے کیتی جاوے سگوں ایہدیاں جڑاں دھرتی وچ ہوندیاں نیں تے کلچر بنن دا سارا عمل لاشعوری سطح تے طے پاند اے۔ ایس لئی مختلف صوبائی اکائیاں دے کلچر دی سانجھ نال ای کسے ملک دا کوئی مشترکہ کلچر تشکیل پاسکدا اے۔ پر کجھ دانشوراں نے شعوری سطح تے ایس حقیقت نوں سمجھنا نہ چاہیا۔ پنجابی زبان تے کلچر نوں مٹان دیاں کوششاں داڈھ تے انگریز دے دور توں ای بجھ گیا سی۔ انگریز نے ایہ کم بڑی ہوشیاری نال کیتا بھانویں ایس حوالے نال ساڈے اپنے لوکاں دا کردار وی اہم اے جیہدا میں اتھے ذکر نہیں کرنا چاہندا کیوں جے انگریز نوں پنجاب تے قبضے لئی وڈی مزاحمت دا سامنا کرنا پیا سی ایس لئی اوس نے ایس قوم دی شناخت تے پہچان نوں مٹان تے ایہنوں کمزور کرن لئی کردار ادا کیتا ایس حوالے نال مہاراجہ رنجیت سنگھ کولوں وی غلطی ہوئی کہ اوہناں اپنی حکومت سے پنجابی نوں سرکاری زبان نہ بنایا جے اوس ویلے پنجابی زبان نوں پنجاب دی سطح تے لا کو کردتا جاندا تے صورتحال اُکا مختلف ہوندی۔ خورے ایہ بھل نہیں سی بلکہ ایہنوں اوہناں دی ان پڑھتا دے کھاتے پانا زیادہ مناسب ہووے گا۔

ایس حوالے مال کلونیل سسٹم نوں وی نظر انداز نہیں کیتا جاسکدا۔ حملہ آور جدوں کسے علاقے دیاں جغرافیائی سرحدیں بدل دے نیں تے اوہ سرحدیں دے مال اوتھے دے کلچر نوں وی وٹ کے رکھ دیندے نیں۔ انگریزاں شہری زندگی دا جیہڑا شعور دتا سی اوہ جدوں پنجاب دے پنڈاں تیکر اپڑیا تے اوہناں نوں ایہدے وچ اک کشش نظر آئی ایس توں قطع نظر کہ ایس کشش وچ زندگی دیاں اوہ حقیقتاں تے تلخیاں وی سن جیہڑیاں اوہناں نوں پنڈ چھڈن تے مجبور کر رہیاں سن۔ پنڈاں دے واسیاں شہری مراعات وچ حصہ داری لئی شہراں وچ قائم کالونیاں ول رخ کیتا تے ہولی ہولی پنڈ جیہڑے کہ پنجاب دے کلچر دا اصل مڈھ تے مہاندارا سن اُجڑ دے گئے تے شہر وڈے ہوندے گئے پر ایہہ نہ تے پنجاب دے اوس کلچر دی نمائندگی کر سکے جیہڑا ایہدی پہچان سی تے نہ ای کسے نویں ذکر جوگ کلچر نوں جنم دے سکے۔

ایس توں علاوہ پاکستان بنن توں بعد اک خاص طبقے دے اندر اک ایسے پاکستانی کلچر دی تشکیل دا خواب شد و مد مال ابھرنا شروع ہويا کہ جیہدے وچ اوہناں نوں علاقائی کلچر لئی کوئی جگہ تے نمائندگی نظر نہیں سی آؤندی۔ اوہ ایس پکھوں اُکا بے خبر سن کہ کسے وی ملک تے ملک دا کلچر اوہ دیاں علاقائی اکائیاں دے کلچر دی سانجھ پاروں ای وجود وچ آؤندا اے۔ انج ایس حکومتی سوچ پاروں اک خاص پاکستانی کلچر تشکیل نہ پاسکيا پر علاقائی کلچر یا زبان دی گل کرن والیاں نوں جہالت تے منفی رویاں دے حامل افراد قرار دتا گیا۔ جیویں ڈاکٹر سلیم اختر ”ادب اور کلچر“ وچ لکھدے نیں:

”ملکی توسیع پسندی کی طرح علاقائی زبانوں کے لیڈروں میں بھی جارحیت پر مبنی توسیع پسندانہ رجحانات کا مشاہدہ کیا جاسکتا ہے۔ تعصبات اور جہالت پر مبنی ان کے نظریات کو اہل علم تو خاطر میں نہ لائیں گے لیکن عوام کی اکثریت ایسے نظریوں اور ان پر مبنی نعروں سے گمراہ ہو کر تعصب کی مہم میں شریک ہو جاتی ہے۔“ (۶)

گل اتھے ای نہیں مکدی بلکہ ڈاکٹر سلیم اختر ایس توں اگے ودھ کے آکھدے نیں:

”اندھے تعصبات میں مبتلا لسانی لیڈر بولی اور زبان کے بنیادی فرق کو بھی فراموش کر جاتے ہیں۔ لوک گیتوں اور چند صوفیاء کی کافیوں کا نام زبان نہیں۔“ (۷)

پنجابی زبان تے کلچر دے حوالے مال ایس قسم دے منفی رویاں تے پروپیگنڈے توں علاوہ کلچر دی ایس تبدیلی وچ الیکٹرونک میڈیا دی یلغار نے وی بھرپور کردار ادا کیتا۔ پنجاب

گلوبلائزیشن دے عمل دا حصہ ناں بنیا پر سیاسی، سماجی، معاشی تے تعلیمی طور تے پسماندہ پنجاب داسی ایس بدلدی صورتحال دا مقابلہ نہ کر سکے۔ ایس گلوبلائزیشن نے ہر سطح تے پنجاب دے نظام زندگی نوں متاثر کیتا جیہدے واضح اثرات مشترکہ خاندانی نظام وچ ہون والیاں تبدیلیاں تے رشتیاں دی ٹٹ بھج توں دکھ ہو رہی بہت ساریاں چیزاں وچ دیکھے جاسکدے نیں۔ کیوں جے کلچر دی تشکیل وچ سیاسی، سماجی، معاشی، مذہبی تے لسانی عوامل عقائد تے فوک روایات مل کے حصہ پاوندیاں نیں تے انہاں سارے عوامل وچ پچھلے تریہ، چالہی ورہیاں توں بڑی تیزی نال ہون والیاں تبدیلیاں دیکھن وچ آئیاں نیں۔ ایہناں تبدیلیاں وچ پنجاب دا اصل کلچر تے مکھ مہاندرا کدھرے کواچ کے رہ گیا اے۔ ایس ایہ تے نہیں آکھدے کہ سانوں وارث تے بلھے شاہ دے پنجاب دا کلچر چاہی دا اے پر ایس سائنسی دور وچ سانوں اوس پنجاب دی وسوں وچ پائے جان والے پیار محبت دے نگھے جذبے تے دکھاں سکھاں دی سانجھ دی جی اچ لوڑا اے اوئی پہلے کسے دی دور وچ نہیں سی۔ جے ایس ایس سارے جائزے نوں مکھ رکھ کے دیکھئے تے بدلدے ہوئے پنجابی کلچر دے وڈے کارن ایہ سامنے آوندے نیں:

- انگریز دور وچ بدلیسی تے دیسی طاقتاں ولوں منصوبے بندی دے تحت ایستھوں دی لوکائی نوں ایس احساس کمتری وچ مبتلا کیتا گیا کہ اوہناں دی زبان اجڈ تے جاہلاں دی زبان اے تے اوہناں دا کلچر اک پسماندہ کلچر اے۔
- اُردو ہندی جھگڑے کارن کجھ مخصوص طبقتیاں نے زباناں نوں مذہباں نال جوڑیا۔ جس پاروں کجھ زباناں فائدے وچ تے کجھ نقصان وچ رہیاں۔ خاص طور تے پنجابی زبان جیہوں ایس صورت حال پاروں سبھ توں بوہتا نقصان پہنچیا۔
- پنجابی کلچر تے زبان دی سانجھ تے ودھاء لئی سرکاری یا غیر سرکاری سطح تے کسے ادارے یا تنظیم نے اگے آکے کم نہ کیتا۔
- مڈھ توں ای الیکٹرانک تے پرنٹ میڈیا وچ پنجابی زبان تے کلچر نوں مناسب نمائندگی نہ دتی گئی سگوں پنجابی زبان تے کلچر بارے تنگ نظری تے تعصب اُتے مبنی رویہ پنجابیاں نوں اپنی اصل توں دور کر دا گیا۔
- پنجابی دانشوراں دی ایس حوالے نال مناسب کردار نہ ادا کیتا اوہناں میٹرک، ایف۔ اے، بی۔ اے تے ایم۔ اے دی سطح اُتے ایہی نصاب ترتیب دے جہاں وچ خاص طور تے کدھرے وی مقامیت یا پنجابیت نوں ابھارن دی کوشش نہ کیتی گئی۔

- اوہ مشترکہ خاندانی نظام وی ٹٹ بھج واشکار کیتا گیا جیہڑا پنجاب دی حیاتی دا گہنا سی تے جیہڑا مثبت تے بھروسہ سماجی، معاشی تے معاشرتی روایتاں نوں جنم دین تے اگے ٹورن دا سبب سی۔
- پنجابی کلچر دے وڈے حصے دیاں جڑاں دھرتی ماں مال جڑیاں ہوياں سن اتے جدوں ساڈا تعلق مختلف مذہبی، معاشی، سیاسی تے سماجی کارناں پاروں ایس دھرتی مال کمزور ہويا تے اسیں اپنے کلچر تے اپنی سیہان توں دور ہوندے گئے۔
- سبھ توں اہم چیز مادری زبان ہوندى اے جیہڑی کلچر دی سانجھ تے اوہدے کھلار وچ اُگھڑاں کردار ادا کردی اے تے جدوں اسیں مادری زبان مال اپنا تعلق کمزور کیتا تے اوہدے منفی اثرات کلچر اتے ظاہر ہوئے۔
- پنجابی زبان دے دو رسم الخطاں / لپیاں نے وی اہم کردار ادا کیتا۔ جدوں پنجابی زبان دو لپیاں واشکار ہوئی تاں سائنسی ادبی وراثت وی دو حصیاں وچ وٹدی گئی۔
- ایہہ سن اوہ وڈے وڈے کارن جیہناں پنجاب دے کلچر دا نمکھ مہاندرا بدلن وچ اپنے اپنے ڈھنگ مال حصہ پایا تے پنجابیاں توں ہولے ہولے اوہ رتھلی سیہان دا ہوا حد تک کھوہ لئی جیہڑے اوہناں دے وڈو ڈیریاں توں ورثے دی صورت ٹری آ رہی سی۔
- لہہدے وچ کوئی شک نہیں کہ سیاسی، سماجی، معاشی، جغرافیائی تے قدرتی حالات وچ تبدیلی پاروں ویلے دے مال مال کلچر وچ جزوی تبدیلیاں اک فطری جیہی گل اے۔ کیوں جے کلچر کوئی مقامی یا دائمی شے نہیں سگوں دکھو دکھو قوماں دے اک دوجے دے نیڑے آون تے مل ورتن مال سبجے سبجے لہہدے وچ تبدیلی آؤندی جاندی اے پر ایہہ تبدیلی ایس سطح تے نہیں ہونی چاہی دی کہ کسے وی قوم یاں علاقے دے کلچر دے بنیادی خدو خال ای ٹٹ بھج واشکار ہو جان، کیوں جے قوماں تے علاقیاں دی شناخت اوہناں دے کلچر تے زبان مال ای جڑی ہوندى اے۔

حوالے

- (۱) اشتیاق احمد (مرتب): کلچر (منتخب تنقیدی مضامین)؛ بیت الحکمت لاہور، 2007ء ص 312
- (۲) سبط حسن: پاکستان میں تہذیب کا ارتقاء؛ مکتبہ دانیال کراچی، 2002ء ص 26
- (۳) ایضاً ص 17
- (۴) علی عباس جلالپوری: وحدت الوجود سے پنجابی شاعری؛ پنجابی ادبی بورڈ لاہور، تہجی وار 1993ء ص 48
- (۵) احمد نسیم قاسمی: تہذیب و فن؛ مکتبہ عالیہ لاہور، دو جی وار 1979ء ص 145
- (۶) ڈاکٹر سلیم اختر: ادب اور کلچر؛ مکتبہ عالیہ لاہور، سن ۷ ص 216
- (۷) ایضاً ص 216

